

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

КОЛОМІЙЧУК ВАСИЛЬ СТЕПАНОВИЧ

УДК: 330.34 : 353.5

**СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ
РАЙОНОМ В СИСТЕМІ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ**

Спеціальність 08.10.01 - Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Львів - 2000

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Тернопільській академії народного господарства Міністерства освіти і науки України.

Наукові консультанти: доктор економічних наук, професор

Вихрущ Володимир Павлович,

Тернопільська академія народного господарства, завідувач кафедри доктор економічних наук, професор

Мельник Алла Федорівна,

Тернопільська академія народного господарства, завідувач кафедри

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор, академік НАН України

Лукінов Іван Іларіонович,

Інститут економіки НАН України, директор

доктор економічних наук, професор

Куценко Віра Іванівна,

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, завідувач відділу

доктор економічних наук, професор

Мальський Маркіян Зиновійович,

Львівський національний університет ім. І.Франка, завідувач кафедри

Провідна установа: Науково-дослідний економічний інститут Міністерства економіки України, відділ проблем регіональної економіки, м.Київ

Захист відбудеться 19 жовтня 2000 р. о 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.154.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук в Інституті регіональних досліджень НАН України за адресою:

79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту регіональних досліджень НАН

України за адресою: 79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4.

Автореферат розісланий 19 вересня 2000 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук**

Жовтанецький В.І.

Загальна характеристика роботи

Актуальність дослідження. Відношення до адміністративного району (АР) як до об'єкту соціально-економічного дослідження в регіональній економіці є неоднозначним. Ця неоднозначність переслідує АР не тільки як об'єкт наукового дослідження, але і як об'єкт господарювання та управління впродовж всієї історії його існування. Адже, якщо АР розглядався з точки зору економіки чи управління, то він сприймався як “сільськогосподарський”; якщо він досліджувався з точки зору використання природно-ресурсного потенціалу, то розглядався частіше всього як частина галузевого комплексу; якщо йшла мова про конструювання перспективного середовища регіону, то він вивчався в складі групи АР. Такі протилежні ракурси дослідження АР, формально-логічні протиріччя при управлінні його розвитком вимагають нових підходів до нього як до економічного об'єкту, як до середовища життєдіяльності людини, зрештою, як до соціально-економічного середовища, де в кінцевому рахунку формується система місць прикладання праці, створюється національний продукт.

АР – це не тільки територіальна одиниця адміністративно-територіального устрою, це – територіальне утворення, відносно невелика частина країни, геосистема, яка має чіткі межі - адміністративні кордони. Її, безумовно, можна розглядати і як самостійну систему, здатну до самоорганізації, і як елемент чи системну частину регіону, і як структурну та функціональну одиницю національного господарського комплексу України, тобто як надзвичайно складний багатогранний об'єкт управління. Таке відношення до АР докорінно міняє уявлення про нього як про об'єкт дослідження, про його природу і структуру, про функціональні і організаційні механізми забезпечення його розвитку. Разом з тим, адміністративний район як об'єкт міждисциплінарних досліджень недостатньо висвітлений в економічній, економіко-географічній та юридичній літературі. Фундаментальні основи дослідження адміністративних утворень, які можна прийняти до уваги, розробляючи проблеми розвитку АР, відпрацьовані у працях А.Вебера, У.Ізарда, О.Кристаллера, А.Льоша, П.Хаггета. Окремі аспекти розвитку ТВК адміністративного району, як форми розміщення продуктивних сил висвітлені у працях А.Деменєва, Ф.Заставного, В.Кістанова, Л.Смирнягіна, М.Паламарчука, А.Пробста, О.Пчеленцева, М.Шаригіна та ін. Методологічні проблеми аналізу стану, структури і перспективного розвитку господарства адміністративного району розроблені Е.Аласвим, І.Бутком, І.Горленко, М.Долішнім, С.Злупком, І.Лукіновим, М.Мальським, А.Мельник, В.Вихрущем, Я.Побурком, Л.Руденком, Г.Старостенко, В.Тимчуком, О.Шаблієм, Л.Шевчук та ін.

В умовах сучасної гострої і затяжної кризи, яка, безумовно, не могла не позначитись на протіканні соціально-економічних процесів в рамках АР, надзвичайно актуальним є створення в їх межах сучасних цивілізованих умов, наближених до загальноєвропейських стандартів середовища

життєдіяльності людини, що є можливим при умові розробки нових моделей розвитку АР, трансформації економічних і соціальних механізмів управління його розвитком.

Вимагає ґрунтовних досліджень розвиток АР різного типу, зокрема приміських АР, на території яких найяскравіше проявляються протиріччя між містом і оточуючим його середовищем, прикордонно-приміських територій, які є своєрідними “вікнами” у інші країни, інших АР, що недостатньо висвітлено в науковій літературі. На розвиток АР, перебудову організаційної та функціональної структури управління ними суттєво впливає трансформація їх як об’єкту управління в зв’язку з реформуванням форм власності і розвитком ринкових відносин, що в сукупності вимагає посилення уваги до соціально-економічних аспектів розвитку АР як до окремої проблеми. Особливої уваги вимагає удосконалення системи управління адміністративним районом у зв’язку з проведенням адміністративної реформи в Україні, формуванням і реалізацією Концепції державної регіональної політики.

Актуальність вказаних теоретичних, організаційних і методологічних проблем з огляду на нову економічну ситуацію в Україні та її регіонах визначила мету і основні завдання дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов’язана з виконанням наукових держбюджетних досліджень, передбачених планом НДР Тернопільської академії народного господарства та Інституту регіональних досліджень НАН України, виконанням робіт в рамках господарських договорів та з науково-технічними програмами. Серед цих робіт найважливішими є: “Концепція державної регіональної економічної політики (Тернопільська область)”, 1996 р.; “Концепція економічної безпеки України (Тернопільська область)”, 1996 р.; програми економічного і соціального розвитку Тернопільського району на 1996, 1997, 1998, 1999 рр.; “Програма стабілізації та розвитку агропромислового комплексу Тернопільської області на 1998-2000 рр.”; “Програма стабілізації та розвитку агропромислового комплексу Тернопільського району на 1998-2000 рр.”; Державна програма “Поділля” (Постанова Кабінету Міністрів №279 від 12.04.1995 р.); “Програма Тернопільщина – 2010”; “Регіональна концепція господарського розвитку Тернопільської області”, 1999 р.; “Концепція реорганізації управління в Тернопільській області”, 1999 р.; “Програма “Тернопільщина – 2010”; “Теоретичні засади регіональної політики” (державний реєстраційний номер 197V012834)”; “Механізм реалізації регіональної політики в умовах формування національної економіки” (державний реєстраційний номер 0100V002572R). При виконанні вказаних робіт дисертант був науковим керівником тем або розділів комплексних тем і брав безпосередню участь у формуванні теоретичних і методичних підходів, створенні науково-методичного апарату, проведенні аналітичних та прогнозних розрахунків, експертних оцінок проблем і перспектив, що стосуються розвитку адміністративних районів.

Мета і основні завдання наукового дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка теоретичних, методологічних і методичних положень, наукових і практичних рекомендацій щодо

соціально-економічного розвитку АР, управління ним, пропозицій щодо удосконалення адміністративно-територіального поділу України і формування регіональної політики держави, пошук ефективних соціально-економічних механізмів управління АР в системі регіонального розвитку, створення моделі господарського механізму функціонування АР в умовах перехідного періоду. Реалізація мети обумовила необхідність визначення і розв'язання наступних завдань:

- здійснення теоретико-методологічного аналізу та визначення концептуальних підходів щодо соціально-економічного розвитку АР;
- визначення суті і змісту АР як територіально-адміністративної одиниці, як самостійного територіального господарського утворення, як елементу чи системної частини регіону і як частини національного комплексу країни;
- вивчення зарубіжного досвіду формування і соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць та оцінка доцільності його застосування в Україні;
- дослідження сучасних соціально-економічних механізмів управління АР в контексті регіональної політики у державі та аналіз можливостей побудови нових систем управління АР в системі регіонального розвитку;
- аналіз еволюції процесів і структур АР та їх впливу на механізм функціонування АР;
- дослідження особливостей та вироблення концептуальних засад трансформації управління соціально-економічним розвитком АР в умовах ринкових перетворень;
- формування концептуальних положень щодо розробки стратегій соціально-економічного розвитку АР, удосконалення адміністративно-територіального поділу України, формування регіональної політики держави;
- розробка пропозицій по удосконаленню функціональних механізмів управління АР та його структурними елементами.

Предметом дослідження є теоретико-концептуальні, методологічні та прикладні аспекти розвитку АР у період формування ринкових відносин, організаційні, соціальні та економічні механізми управління цим процесом.

Об'єкт дослідження – АР як одиниця адміністративно-територіального поділу, як елемент чи системна частина регіону і як суспільно-територіальна система.

Методологічною основою роботи послужили положення економічної регіоналістики, економічної теорії, праці сучасних вітчизняних і зарубіжних вчених різних галузей знань, в яких висвітлені фундаментальні положення теорії розвитку територіальних систем, формування адміністративно-територіального устрою держави, становлення і розвиток регіональної політики, сучасна трансформація систем управління. У якості одного з найважливіших методологічних і методичних підходів застосований системний підхід, який використано з урахуванням міждисциплінарного характеру дослідження. При вирішенні поставлених завдань

використовувався різноманітний арсенал методів, серед яких методи просторового, економічного, статистичного і соціологічного аналізу, картографічного моделювання, експертних економічних і соціологічних оцінок, конкретні економічні методи, математичні методи тощо. Автор використав набутий в процесі практичної роботи досвід та знання з питань управління регіональним соціально-економічним розвитком.

Наукова новизна одержаних результатів даного дисертаційного дослідження полягає у тому, що в ньому:

- сформульовано новий напрямок наукового дослідження АР як об'єкту регіональної економіки, який передбачає застосування міждисциплінарного підходу: погляд на АР крізь призму філософської, географічної, математичної, економічної, соціологічної наук та теорії управління;
- сформовано новий методологічний підхід до дослідження соціально-економічних механізмів управління АР в системі регіонального розвитку (з врахуванням організаційної структури, її будови, взаємозв'язків, форм і методів управління, ступеня впливу на складові способу і якості життєдіяльності населення);
- запропоновано нову термінологію, що відображає особливості сучасного розвитку АР; зокрема, розроблений понятійно-термінологічний апарат, який характеризує депресивні АР (депресант, депресивний район, депресивна лійка і т.д.), запропоновані назви визначених автором типів систем розселення АР за будовою опорного каркасу території (моноцентрично-променева, моноцентрично-двомагістральна, моноцентрична безмагістральна, моноцентрична з транзитної магістраллю, двоцентрично-магістральна з транзитними магістралями, поліцентрично-решітчаста, моноцентрично-поліпроменева, моноцентрично-поліпроменева з транзитними магістралями, двоцентрично-поліпроменева, поліцентрично-поліпроменева, моноцентрично-монопроменева приморська, поліцентрично-приморська, моноцентрично-прирічкова, поліцентрично-прирічкова) та ін.;
- розкриті історичні особливості формування адміністративно-територіальної структури України, здійснена оцінка цієї структури, на основі чого зроблені і представлені на рис.1 пропозиції по удосконаленню сучасного адміністративно-територіального поділу;
- розроблено та застосовано в дисертації методу комплексної оцінки структур з метою визначення інтегрального потенціалу території та його залежності від розташування АР, особливостей компонентно-функціональної і територіальної будови АР, запропонований метод порівняльної характеристики економічних потенціалів АР на основі кваліметричної (бальної) оцінки;
- розроблені методичні підходи і принципи формування стратегії соціально-економічного розвитку АР, виділені групи стратегій соціально-економічного розвитку АР (максималістські

глобальні, максималістські диверсифіковані, унікальні, проміжні, мінімалістські локальні), запропонований механізм їх реалізації;

- виявлені депресивні АР України, визначені їх типи та територіальна структура; рекоменована модель господарського мехнізму функціонування депресивних, збиткових та прибуткових АР у процесі реалізації максималістської глобальної стратегії соціально-економічного розвитку в умовах перехідного періоду; запропонований соціально-економічний механізм управління розвитком депресивних АР;
- розроблені концептуальні засади трансформації соціально-економічних механізмів управління АР в умовах перехідного періоду, створені моделі господарського механізму функціонування різних типів АР в процесі реалізації стратегії їх поступального соціально-економічного розвитку.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в процесі дослідження теоретичні підходи і методичні розробки знайшли впровадження на всіх рівнях управління. Зокрема, на державному рівні вони враховані при розробці “Концепції державної регіональної політики”, на регіональному – в розробці державних регіональних програм соціально-економічного розвитку, в практиці управління територіальними адміністративними одиницями різних ієрархічних рівнів, на локальному – при вирішенні проблем територіальної організації продуктивних сил в межах АР, в процесі управління ними. Так, результати дослідження впроваджені в роботі Тернопільської районної адміністрації, Тернопільської обласної адміністрації, Тернопільського міськвиконкому у вигляді методик, рекомендацій та комплексних цільових програм соціально-економічного розвитку території, в пропозиціях до Державної регіональної програми соціально-економічного розвитку “Поділля”, а також у навчальному процесі в Тернопільській академії народного господарства, що підтверджене відповідними документами (довідки про розробки концепцій, організаційних програм, програм соціально-економічного розвитку Тернопільської області № 01/1-23, № 07-344/4-11 № 07-427/4-11, акт про впровадження результатів науково-дослідної роботи № 126-17/78, листи Міністерства економіки України та Адміністрації Президента України про впровадження результатів наукового дослідження). Здобувач є одним з авторів “Концепції державної регіональної політики”.

Особистий внесок здобувача

Усі наукові результати, що викладені в дисертації і виносяться на захист, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї і положення, які є результатом особистої роботи здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційної роботи пройшли апробацію на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, зокрема: “Соціально-економічні та екологічні проблеми розвитку адміністративних районів”

(Львів, 1997 р.); “Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: регіональні та соціально-економічні аспекти” (Ялта-Форос, 1998 р.); “Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми” (Львів, 1998 р.); “Україна в ХХІ столітті: концепції та моделі економічного розвитку” (Львів, 2000 р.); “Регіональна науково-технічна політика: інноваційний розвиток та інформаційний простір” (Львів, 2000 р.), на семінарі “Робота обласної державної адміністрації по керівництву місцевими органами влади та системи регіонального управління економічною” в Українській Академії державного управління при Президентові України та ін. Результати дисертаційного дослідження впроваджені в практику роботи Тернопільської районної, обласної адміністрацій, представлені в доповідних записках названим адміністраціям, Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента України,

Публікації результатів дослідження. Результати проведених досліджень, теоретичні та методологічні положення, практичні рекомендації опубліковані у 46 наукових працях загальним обсягом 80,33 д.а., в тому числі 48,53 д.а. належить особисто автору.

Обсяг та структура роботи. Обсяг дисертації 462 сторінки тексту в комп’ютерному наборі. Робота складається з вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел (201 найменування) і додатків. Дисертація містить 40 таблиць, 32 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У проведеному дослідженні захищаються теоретичні і науково-практичні положення розвитку АР та удосконалення управління ним у найближчій перспективі на різних ієрархічних рівнях.

Розділ 1. Теоретичні основи дослідження соціально-економічного розвитку АР. У даному розділі акцентується увага на АР як на об'єкті дослідження в регіональній економіці, на підходах до його вивчення, зокрема на підходах до дослідження соціально-економічних механізмів управління АР в системі регіонального розвитку.

АР розглядається як територіальна одиниця адміністративно-територіального устрою, тобто як відносно невелика частина території країни, яка обмежена адміністративними кордонами, як структурна і функціональна одиниця регіону та національного господарського комплексу. Територіальне утворення, що має границі і системоформуючий центр, в ролі якого виступає районний центр, може, з одного боку розглядатися як самостійна система, здатна до самоорганізації, з іншого – як елемент системи вищого порядку. Отже, АР може розглядатися як суспільно-територіальна система. На думку автора, суспільно-територіальна система, це така частина суспільства, яка займає територію в адміністративних межах конкретного рівня і обов'язково управляється органом управління того ж рівня. У дисертації уточнено поняття “структура суспільно-територіальної системи”, яка, на думку автора повинна розглядатися як сукупність наступних підсистем: суспільство чи його частина і суспільна організація (територіально-суспільний комплекс); природноресурсний потенціал території і його використання (територіально-природний комплекс); діяльність і її результати (територіально-виробничий комплекс); інфраструктурні об'єкти, мережі і рівень насиченості ними території та забезпеченості населення (територіально-інфраструктурний комплекс).

АР – це одиниця адміністративно-територіального поділу, суспільно-територіальна система, яка є об'єктом вивчення різних наук, в тому числі і регіоналістики. Сучасний адміністративно-територіальний устрій України представляє собою поділ території держави на систему адміністративних одиниць, у відповідності з яким утворюються місцеві органи державної влади і управління. Він є: головною ознакою держави; своєрідним відображенням механізму управління нею; інструментом для реалізації її функцій і завдань з метою забезпечення умов для найефективнішої організації державного механізму на місцях; одним із визначальних факторів цілісності держави.

Сучасний адміністративно-територіальний устрій України представляє собою ієрархічну систему з чотирма ступенями: центр – область – АР – сільське територіальне утворення. В окремих публікаціях така система трактується як триступенева з найнижчою ланкою АР, який

інколи називається низовим. Виділяються також міста обласного, республіканського і загальнодержавного підпорядкування, які виступають фактично, як окремі ступені, хоча їх рівень співпадає з відповідними рівнями названої ієрархічної системи. Тобто, міста загальнодержавного і республіканського підпорядкування (м. Київ та м. Севастополь) і міста обласного підпорядкування (165 міст) формують фактично, як і 490 АР чи 24 області та Автономна республіка Крим, окремі специфічні ступені адміністративно-територіального устрою України. Це призводить до виникнення низки проблем в їх розвитку і управлінні ними. На думку автора, виділення таких міст є одним із найголовніших недоліків сучасного адміністративно-територіального устрою. Місто є фокусом території, на якій воно розташоване. Воно живе за рахунок обміну енергією, товарами, інформацією з прилеглими територіями і тому його штучне відокремлення від навколишніх територій, навіть за рахунок надання йому вищого статусу, є не тільки неправомірним, але і шкідливим, призводить до серйозного ускладнення соціально-економічної ситуації на відносно невеликій території.

З огляду на здійснений аналіз адміністративно-територіального устрою України у дисертації обґрунтована доцільність здійснення коригування кордонів деяких АР, окремих областей, необхідність зміни статусу окремих територій. Це коригування орієнтоване на узгодженість форми адміністративно-територіальних одиниць із ареалами, зонами соціально-економічної, суспільно-політичної діяльності населення. На рис. 1 відзначені місця на території України, де, з точки зору автора, доцільне коригування границь адміністративних одиниць. Оскільки адміністративні одиниці можуть виступати гальмом чи сприятливим фактором діяльності, то коригування адміністративно-територіального устрою у період найближчої перспективи повинно бути орієнтоване на формування їх в таких межах, які б сприяли перетворенню цих одиниць у потужний сприятливий фактор розвитку території. Таке коригування адміністративно-територіального устрою України має стати, на думку автора, важливим етапом адміністративної і муніципальної реформ, які розпочались в Україні.

У дисертації стверджується, що АР як одиниця чи елемент адміністративно-територіального устрою є суспільно-політичною, історичною і – соціально-економічною категорією: в межах АР формується суспільно-територіальний комплекс, локальна система розселення, яка є основою загальнодержавної системи розселення. Це зумовлює складність дослідження АР, що впливає на підбір та особливості використання методів (геопросторового моделювання, економічного аналізу, описового, статистичних та економіко-математичних, прогнозування та ін.) та системного підходу як надзвичайно важливого методологічного елемента. В дисертації відзначені особливості вивчення АР як системи: по-перше, – це система із чітко визначеними межами;

В дисертації узагальнені погляди учених та практиків на господарський механізм АР і виділені головні ракурси бачення ними його змісту: 1) сукупність структурних ланок господарства з формами виробничих зв'язків між ними; 2) головний рушій розвитку господарської системи; 3) спосіб функціонування господарської системи; 4) система форм і методів управління суспільним виробництвом; 5) сукупність соціально-економічних станів господарської системи.

В процесі дослідження доведено, що всі наведені вище ракурси бачення змісту поняття “господарський механізм” є однобоким поглядом на нього, тобто поглядом на якусь одну сторону чи окремих елемент господарського механізму, що зумовлює неадекватність сприйняття його як об'єкту і як явища економічного дослідження. В результаті автором уточнено зміст поняття “господарський механізм АР”, під яким розуміється в сукупності: 1) господарська система, її будова (компонентна чи галузева та територіальна структура); 2) взаємозв'язки між компонентними та територіальними елементами системи; 3) спосіб існування господарської системи; 4) система форм і методів управління функціонуванням господарської системи, послідовною зміною її соціально-економічних станів; 5) рушій соціально-економічного розвитку АР – апарат управління, методи і важелі управління, які ним використовуються, ступінь впливу на інші елементи тощо; 6) спосіб і якість життєдіяльності населення.

Отже, розгляд будь яких з названих вище елементів господарського механізму – це вагомий внесок у дослідження особливостей його функціонування в цілому. Так, вивчення соціально-економічного стану господарської системи на конкретну дату – це статичний зріз господарського механізму цієї системи. Виявлено, що вивчення тільки одного з елементів (наприклад, важелів і методів управління), не тільки не дає повної уяви про господарський механізм в цілому, але і не дозволяє зрозуміти, чому цей механізм не функціонує зовсім чи функціонує неефективно.

Таким чином, дослідження механізмів функціонування господарських систем АР – це не тільки один з дуже важливих підходів до їх вивчення у регіональній економіці, але і необхідний хід при дослідженні соціально-економічних механізмів управління АР в системі регіонального розвитку.

В процесі розробки дисертації встановлено, що соціально-економічні механізми управління територіальними системами повинні бути за складністю структури адекватними механізмам функціонування господарств цих систем з метою налагодження зворотних зв'язків і оптимізації управління. При цьому визначено, що поелементне дослідження механізму функціонування АР повинно передувати вивченню соціально-економічних механізмів управління територіальними системами.

Розглядаючи АР у площині потоків інформації, зокрема аналізуючи рівень районних інформаційних систем з позиції організації та інтеграції даних і потреби практики, відзначаючи роль інформації як одного з основних топологічних елементів системи управління, автор

приходить до висновку, що будь-який АР повинен мати власну інформаційно-пошукову систему, в складі якої мають бути всі види інформації. В дисертації представлена розроблена автором модель інформаційно-пошукової системи АР, яка розглядається як організаційно-виробничий центр із збирання, обробки, аналізу, систематизації, зберігання, відтворення і перетворення інформації. Від швидкості створення інформаційно-пошукової системи, від її надійності залежить ефективність управління соціально-економічним розвитком АР.

Розділ 2. Фактори формування соціально-економічного стану АР. Побудова механізмів управління АР вимагає економічного, локаційного та регіонального аналізу, в основі якого лежить дослідження факторів, що формують його стан. В дисертації здійснена оцінка факторів з точки зору функціонування господарського механізму та стратегії соціально-економічного розвитку АР.

Оцінка факторів розвитку і територіальної організації господарства АР дозволяє вести мову про певні типи районів. В дисертаційній роботі такі типи виділені за оцінкою фактору по одній ознаці (одноознакові райони) чи шляхом накладання оцінок кількох ознак (багатоознакові райони). На основі оцінки локації (розташування чи географічного положення) району виділені типи одноознакових (прикордонні, периферійні, центральні, серединні, проміжні) та багатоознакових (прикордонно-периферійні; прикордонно-центральні; периферійно-центральні тощо) районів і обгрунтовані особливості їх впливу на ефективність функціонування господарських комплексів. Виявлено, що від типу районів залежить інтенсивність соціально-економічних процесів в їх межах і обмінних процесів між АР, що, в кінцевому рахунку, визначає рівень їх розвитку. Так, центральні АР, ядрами яких виступають обласні центри, є фокусами обширних територій, що значно підвищує їх економічний потенціал. Периферійні АР є більш відсталіми у порівнянні з центральними. Роль положення АР може зростати, або зменшуватися. Це простежується на прикладі прикордонних АР: до виборення Україною незалежності рівень їх розвитку був значно нижчим, ніж навіть периферійних районів. В наш час, в умовах підвищення ступеня відкритості економіки України і розвитку транскордонного співробітництва, темпи розвитку прикордонних АР в багатьох випадках є інтенсивнішими, ніж периферійних.

Другим важливим фактором, що визначає стан соціально-економічного розвитку АР, є розташування його центра (південно-західне, західне, північно-західне, північне, північно-східне, східне, південно-східне, південне, периферійне та центральне), яке впливає на ефективність не тільки внутрірайонних (культурно-побутових, соціальних, економічних тощо), але і зовнішніх зв'язків. Центральне розташування центра АР є, як правило, більш сприятливим, ніж ексцентричне (периферійне).

У дисертації акцентована значимість такого фактору як територія, яка в командно-адміністративний період була обезцінена у всіх відношеннях: вартісному, ціновому, споживчому

тощо. В той же час, саме територія є головною складовою інтегрального потенціалу будь-якого утворення в земному просторі, яке має межі. Здійснене дослідження показало, що на соціально-економічний потенціал території суттєвий вплив мають такі її характеристики: розмір (рис.2), конфігурація, зовнішні особливості, функціональні взаємозв'язки, структурні особливості. Їх упорядкування при удосконаленні адміністративно-територіального устрою сприятиме використанню скритих резервів соціально-економічного розвитку території.

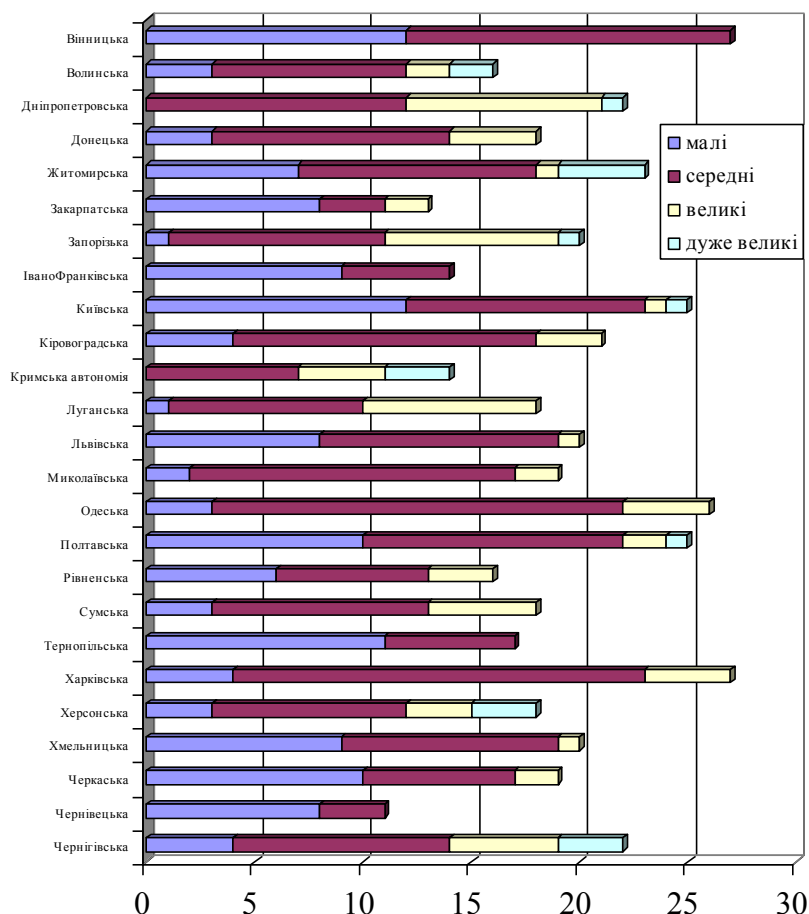

Рис. 2. Розподіл кількості адміністративних районів за величиною території в розрізі областей (на 1.01.1999 р.)

Велика роль належить впливу такого фактора, як природоресурсний потенціал АР. Обґрунтована необхідність диференційованого підходу до оцінки його складових : земельних ресурсів, запасів лісових, водних ресурсів, призначених для використання в господарських потребах, а також запасів мінерально-сировинних ресурсів. Така оцінка, на думку автора, дасть можливість говорити про пріоритетні запаси тих чи інших природних ресурсів по групах АР, що є

основою для розробки гіпотези про пріоритетний розвиток тої чи іншої економічної діяльності на конкретній території, виходячи з інтересів як цієї території, так і держави в цілому. З метою поєднання інтересів держави та АР необхідна відносна і конкретна (кількісна і якісна) інтегральна і покомпонентна оцінка природноресурсного потенціалу в розрізі всіх АР України. Для вирішення проблем просторового розвитку важлива оцінка внутрішньорайонних особливостей природоресурсного потенціалу (визначення концентрації природних компонентів на локальних ділянках у порівнянні з наявністю їх в межах АР).

Важливим фактором розвитку господарських комплексів АР є трудовий потенціал. Автором виявлено, що найбільший запас людських ресурсів є в найменших за чисельністю населення (до 40 тис.чол.) АР (27,0 % від усього населення України), та в найбільших за чисельністю населення (понад 70 тис.чол.) АР (27,7 % від усього населення України). В 90-х роках у результаті змін у соціально-економічній ситуації відбулась демографічна трансформація в розрізі АР. Різко змінилася динаміка населення, як у містах, так і в сільській місцевості. Неухильне зниження народжуваності призвело до того, що в більшості АР не забезпечується просте відтворення населення: в 1998 році кількість народжених в Україні становила 8,3 на 1000 чол. населення при 15 в 1985 р. У 1989-1998 роках зросла смертність населення, що обумовлено процесом його постаріння, погіршенням стану навколишнього середовища, соціальними негараздами, зростанням нещасних випадків, отруєнь, травм і самогубств. В результаті постаріння населення змінився в гірший бік показник “демографічного навантаження”, що негативно позначилося на соціально-економічному розвитку господарських комплексів АР, зниженні запасів праці, зокрема в сільській місцевості. У дисертації доведено, що рівень і характер використання трудового потенціалу впливає на величину економічного потенціалу АР.

Економічний потенціал – це сукупна здатність економіки конкретної території (країни, регіону, адміністративного утворення тощо), її галузей, виробництв, підприємств, господарств здійснювати виробничо-економічну діяльність, випускати продукцію, товари, послуги, задовольняти запити населення, суспільні потреби, забезпечувати розвиток виробництва і споживання.

Представлення економічного потенціалу у кількісному вимірі у вигляді якого-небудь одного показника в розрізі АР є важким методологічним завданням, яке ускладнюється проблемами співставлення показників по АР і необхідністю значних трудовозатрат. З огляду на це у дисертації пропонується порівняльна якісна оцінка економічного потенціалу кожного АР з іншими сусідніми в межах області, а також з подібними в сусідніх областях шляхом ототожнення економічного потенціалу території з рівнем її соціально-економічного розвитку. Зокрема, запропонована та апробована на матеріалах Тернопільської області методика бальної оцінки рівня соціально-економічного розвитку районних господарських комплексів.

Аналізуючи стан економічного потенціалу АР, дисертант приходять до висновку, що факторами, які сприяли його руйнації в період кризи стали: недосконалість сфери державних фінансів, деформація податкової системи і політики, невиправдане вилучення оборотних коштів підприємств, низька платоспроможність споживачів, наявність значної кількості збиткових підприємств, збереження великих обсягів внутрішньої і зовнішньої заборгованості тощо. Зроблений висновок, що в даний час чи не найважливішою проблемою є збереження економічного потенціалу кожного АР у кількісному вимірі при його суттєвому якісному оновленні. При цьому дуже важливим завданням є подальше посилення економічної активності в цілому у державі і в кожному АР зокрема.

Економічний потенціал території залежить від інфраструктурних “запасів” території, тобто від інфраструктурного потенціалу. У дисертації здійснена оцінка виробничої, інженерної, транспортної (розраховані коефіцієнти Енгеля для всіх АР України), соціальної та екологічної інфраструктури АР. Зроблено висновок про її якість, а в ряді випадків і кількісну невідповідність для забезпечення економічного зростання та безпеки життя в АР.

Аналіз факторів розвитку АР дозволив зробити висновок, що господарський механізм і соціально-економічний розвиток кожного АР повинні бути максимально узгоджені із сприятливими факторами, а соціально-економічні механізми управління АР мають орієнтуватися на повноцінне використання позитивних факторів з метою ефективного розвитку господарського комплексу та збереження, примноження багатств, забезпечення всім необхідним наявних людських ресурсів.

Розділ 3. Дослідження галузевої (компонентної) структури в процесі аналізу соціально-економічного розвитку АР. Аналіз галузевої структури, співставлений з територіальною структурою господарського комплексу, є істотною частиною будь-яких досліджень розміщення продуктивних сил. У дисертації здійснений аналіз галузевих структур АР за кількістю зайнятих. Він дав змогу виявити залежність галузевої структури АР від типу району, визначеного за особливостями поєднання природних і соціально-економічних ресурсів на території цього району. На основі цього нами визначено наступні типи АР:

1. АР, які багаті на паливно-енергетичні та сировинні ресурси. Трудовий потенціал багатий кількісно, але орієнтований на вузьку спеціалізацію і характеризується відносно низьким рівнем освіти (наприклад, Волноваський АР Донецької обл., Верхньодніпровський АР Дніпропетровської обл., Миколаївський, Сокальський, Яворівський АР Львівської обл. та ін.).

2. АР, які багаті на паливно-енергетичні та сировинні ресурси. Трудовий потенціал багатий кількісно із всебічною підготовкою, орієнтований на широкий спектр місць прикладання праці (зокрема, Здолбунівський АР Рівненської обл., Калуський АР Івано-Франківської обл., Дрогобицький і Стрийський АР Львівської обл. та ін.).

3. АР з багатим трудовим потенціалом, але обмеженими паливно-енергетичними і мінерально-сировинними ресурсами, (наприклад, гірські АР Карпатських областей, Дробрівський АР Черкаської обл., Гайсинський АР Вінницької обл. та ін.).

4. АР з великим містом на території (обласним центром, містом обласного підпорядкування тощо), яке має великий набір місць прикладання праці, добре розвинену навчальну і наукову інфраструктуру (зокрема Києво-Святошинський АР Київської області, Харківський АР Харківської області).

5. АР з добре розвиненими магістралями, наявністю трудового потенціалу, з різноманітним спектром місць прикладання праці (наприклад, Жовківський, Мостиський АР Львівської області, Тернопільський АР Тернопільської та ін.).

Вказані типи районів мають властиву їм галузеву структуру. Так, для першого типу районів характерна дуже висока частка зайнятих у промисловості (понад 40 % від загальної кількості працюючих у районі), зокрема у добувній промисловості; для другого типу - висока частка зайнятих у промисловості (від 30 до 40 %), зокрема у добувній промисловості при відносно рівномірному розвитку багатьох інших видів економічної діяльності; для третього типу – порівняно низька питома вага зайнятих у промисловості (20-30 %) при відносно високих рівнях безробіття; для четвертого типу – невисока питома вага зайнятих у промисловості (25-35 %) при відносно рівномірному розподілі зайнятих по інших галузях та високій мобільності трудового потенціалу; для п'ятого типу – низька частка зайнятих у промисловості (до 25 %) при високій мобільності трудового потенціалу.

Виявлення особливостей сучасної галузевої структури за обсягами продукції, що випускається, є недоцільним у зв'язку із кризою, яка в ряді АР зберігається. У цьому зв'язку складно говорити в сучасних умовах і про галузі спеціалізації, галузі експортної орієнтації. Незважаючи на це, інформація про зміну галузевої структури в період ринкових перетворень під впливом різних факторів, на думку автора необхідна для прогнозування перспективних змін у галузевій структурі і передбачення територіальної трансформації господарського комплексу АР.

На формування галузевої структури АР суттєвий вплив мають міжгалузеві зв'язки. З позиції АР розглянуті районні міжгалузеві зв'язки двох типів: ті, які формуються між підприємствами різних галузей в межах досліджуваного району, і ті, які виникають між підприємствами різних галузей, розташованих в різних АР (міжрайонні). У дисертації наголошується на сучасних проблемах дослідження міжрайонних зв'язків. Зроблено висновки про необхідність орієнтації при формуванні міжрайонних міжгалузевих зв'язків на встановлення їх в першу чергу з районами-сусідами, що є запорукою цілісності системи "АР" і надсистеми "національний комплекс".

Удосконалення компонентної структури господарського комплексу АР можливе лише при врахуванні особливостей її взаємодії з аналогічними структурами інших ієрархічних рівнів (обласного, загальнодержавного), оскільки елементи районної структури виступають одночасно елементами структур інших ієрархічних рівнів. За допомогою порівняльного аналізу автором виявлені відмінності у компонентно-функціональних структурах різних ієрархічних рівнів у Тернопільській і Львівській областях. Так в Тернопільській області, має місце більш “однобокий” розвиток галузевої структури Тернопільського районного ТВК у порівнянні з структурою одноіменного обласного ТВК: значно більшу питому вагу займає промисловість і недорозвинені обслуговуючі галузі. Але галузева структура поселень Тернопільського районного ТВК має багато спільних рис із галузевою структурою поселень інших районних ТВК. Вона характеризується високою динамічністю в результаті виникнення і розвитку підприємств різних галузей, що не тільки сприяло розвитку Тернопільського районного ТВК в цілому, але і зумовило прискорені темпи росту його міських поселень у порівнянні з міськими поселеннями інших районів.

Порівняльний аналіз в межах Тернопільської і Львівської областей дозволив виявити значну відмінність між галузевими структурами районних і обласного господарських комплексів. Результати аналізу дали можливість зробити наступні висновки:

1. Галузева структура будь-якого районного чи міського господарського комплексу впливає на галузеву структуру господарського утворення більш високого ієрархічного рівня, причому цей вплив є тим більший, чим більший за абсолютними показниками господарський комплекс нижчого ієрархічного рівня. Так, галузева структура м. Львова, у якому зайнято 44,6 % від всіх працюючих на території області, є найбільш подібною до аналогічної обласної структури. Аналогічна ситуація має місце в Тернопільській області.

2. Відносно близькою до структури господарських комплексів обласного центра і області в цілому є галузева структура приміського району (у Львівській області - Пустомитівського району, який охоплює своєю територією півколом місто Львів, у Тернопільській області – Тернопільського району, на території якого знаходиться місто Тернопіль).

3. Пониженою часткою зайнятих у промисловості (до 25 %) у порівнянні із зайнятими в промисловості в обласному господарському комплексі вирізняються такі районні господарські комплекси (наприклад, Бродівський, Буський, Городоцький райони у Львівській області, периферійні райони в Тернопільській області), які мають невелику кількість зайнятих (до 2 % від загальної кількості зайнятих в області) і орієнтовані на розвиток сільського господарства і переробних галузей.

4. Підвищеною часткою зайнятих у промисловості (понад 45 %) у порівнянні із зайнятими в промисловості в обласному господарському комплексі вирізняються райони (наприклад

Сокальський, Миколаївський у Львівській області), які спрямовані на розвиток добувних галузей промисловості та на інші види економічної діяльності.

Аналіз динаміки галузевих структур господарських комплексів різних ієрархічних рівнів за період 1985-1999 років дозволив зробити висновок, що відбувається процес їх “зближення”, зменшення частки зайнятих у промисловості і розширення видів економічної діяльності.

Застосування методу порогового аналізу дало змогу оцінити його важливість для регіональних досліджень, та визначити типи АР за величиною їх демографічної ємності: АР, які мають значний резерв територій для розміщення додаткового населення; АР, демографічна ємність яких є близькою до наявної чисельності населення в них; перенаселені АР.

Необхідність удосконалення компонентно-функціональної структури економіки територіальних утворень актуалізувалася в результаті реформування національної економіки, яке започаткувало процеси деконцентрації зайнятих на підприємствах державного сектора у результаті приватизації окремих державних підприємств, що супроводжувались вимушеними зупинками деяких з них, вивільненням працівників у зв'язку з низькою оплатою праці чи незадовільними умовами роботи тощо.

Дослідження засвідчили, що зміни галузевої структури господарських комплексів АР відбувалися під впливом загальноукраїнських тенденцій, з одного боку, і під впливом специфіки розвитку власних господарських комплексів, – з другого. При цьому деякі районні господарські комплекси, у яких була недостатньо розвинена сфера прикладання праці чи надмірно розвинений військово-промисловий комплекс, або переважав розвиток однієї-двох галузей тощо, вимагають в сучасних умовах серйозної державної підтримки. Подальші зміни в галузевій структурі залежатимуть від інвестицій в ті чи інші галузі господарства, від адаптації приватизованих підприємств до умов ринку, від своєчасної оптимізації соціально-економічних механізмів управління.

Дослідження показали, що перебудова компонентно-функціональної структури господарських комплексів АР – це складний динамічний процес, який формується під впливом багатьох факторів і відбувається в рамках тенденцій зміни аналогічної структури національного комплексу. Удосконалення такої структури господарських комплексів різних ієрархічних рівнів вимагає цілеспрямованої і динамічної політики реформування розвитку національного комплексу, виваженої регіональної політики, а також реалізації оперативних локальних заходів.

Розділ 4. Особливості вивчення територіальної структури господарства в процесі аналізу соціально-економічного розвитку АР. Регіональні дослідження вважаються повними, якщо аналіз компонентної структури по досліджуваній території доповнюється вивченням територіальної структури та їх співставленням. Методологічні та методичні засади аналізу територіальної структури АР у дисертації відпрацьовані на прикладі Тернопільського АР. Аналіз

дозволив зробити наступні висновки. Сучасна територіальна структура Тернопільського районного ТВК формується, з одного боку, як територіальна структура самостійного таксону (територіального утворення) – ТВК Тернопільського району, з іншого – як периферійна зона ТВК міста Тернополя. Така ситуація суттєво впливає на рівень розвитку Тернопільського районного ТВК, на особливості розвитку окремих частин (поселень) Тернопільського АР. Сучасна територіальна структура є не тільки відображенням чи результатом територіально-структурних процесів, але і наслідком стратегії розвитку обласного Тернопільського ТВК, ТВК міста Тернополя і, звичайно, районного Тернопільського ТВК. Це означає, що в залежності від того, якими будуть названі стратегії в перспективі, такі зміни і слід очікувати в територіальній структурі.

Інші типи територіальної структури (наприклад, поділ території АР на сільсько-господарські підприємства) також впливають на ефективність господарювання. В процесі даного дослідження нами виявлено, що і форма, і величина сільськогосподарських підприємств в якійсь мірі визначають результати їх фінансової діяльності. Саме цим і пояснюється постійний процес зміни цього типу структури. Так, якщо на 01.01.1992 року на території Тернопільського районного ТВК було всього 25 колективних господарств, то за період 1992-1996 рр. колективних господарств стало 34. Поділ більших господарств на менші був зумовлений економічним реформуванням сільського господарства (паювання землі, впровадження нових виробничих відносин тощо). У 1998 році колективних господарств стало 35. Оскільки здійснення економічних реформ в Україні передбачається як тривалий процес, який може супроводжуватись не завжди вивіреними рішеннями, то в найближчий період можуть мати місце великі зміни в територіальній структурі цього типу. Вони повинні бути узгоджені із ще одним типом територіальної структури - поділом Тернопільського району на сільські ради. Чим вищий ступінь узгодженості буде досягнутий, тим легше буде шукати методи і шляхи удосконалення управління на найнижчому (локальному) рівні.

Детермінантом територіальної структури є будова опорного каркасу території, при вивченні якої автором переслідувалося вирішення таких завдань: розробка типології АР України за будовою опорного каркасу, уточнення і створення нової термінології, дослідження каркасних ефектів в межах АР. При розробці типології АР за будовою опорного каркасу території враховувалися кількісні і якісні характеристики елементів каркасу: адміністративного центра, інших вузлів, транспортних магістралей. В результаті аналізу систем розселення АР України нами визначені їх типи за особливостями будови опорного каркасу території (стор. 7) Характеристики цих типів дозволяють виявити локальні закономірності, врахування яких дає підстави для прийняття більш обґрунтованих управлінських рішень щодо корекції районних (в межах АР) економічних, соціальних, екологічних та інших процесів.

Дослідження територіальних структурних особливостей міст і приміських зон (приміських АР) засвідчило, що в сукупності вони представляють єдиний соціально-економічний організм, що функціонує за властивими йому законами. Проте йому властиве протиріччя у формуванні і розвитку районного і міського господарських комплексів, які є ядром обласного господарського комплексу. Розглядаючи різні варіанти територіальної організації АР, та відзначаючи причини, що обумовлюють такі протиріччя, автор обґрунтовує необхідність підвищення рівня узгодженості зв'язків міст республіканського і обласного підпорядкування з господарськими комплексами АР через уточнення статусу українських міст, його законодавчого регулювання, удосконалення адміністративно-територіального устрою на базі науково обґрунтованої типології міст, побудованої на основі чітких критеріїв.

Недоліки в проведенні економічних реформ, економічна криза обумовили різку диференціацію населення за рівнем доходів, умов життя, що вплинуло на характер соціальних процесів, які слабо вивчені. Практично не вивчена соціальна структура (стратифікація) суспільства. У дисертації визначено, що соціальні процеси в межах АР можуть бути стратифікаційними (вертикальними, тобто між соціальними верствами – стратами) і територіальними (горизонтальними), позитивними та негативними. Встановлено виникнення нових соціальних процесів у суспільстві (наприклад, спалахи масових акцій протесту проти порушень конституційних, соціально-економічних і трудових прав громадян, які найбільш активними були в АР Донецької, Луганської областей, Автономної Республіки Крим), виявлено залежність соціальних процесів в прикордонних АР від типу відносин з країною-сусідом. Аналіз показав, що за роки незалежності активізувалися стратифікаційні процеси. Простежується взаємозв'язок між їх характером та інтенсивністю і рівнем соціально-економічного розвитку АР, між величиною і статусом міста-райцентру та особливостями соціальних процесів. Виявлена також активізація соціальних процесів у сільській місцевості та вплив соціальних процесів на зміну територіальних структур.

Соціальні процеси тісно пов'язані з етапами утворення депресивних територій. У результаті дослідження депресивних територій України автором розроблений понятійно-термінологічний апарат, який висвітлює їх особливості. На території кожного депресивного району є місця, в яких концентруються депресанти. Депресанти – це основні генератори депресії, у ролі яких виступають збиткові підприємства, джерела забруднення довкілля, аварійні об'єкти тощо. Генератори депресії виступають точками депресивної напруги. Їм можна дати кількісну і якісну характеристику. Вони мають складну будову: кожний генератор депресії, який можна вважати ядром депресії, має зону впливу. Генератор депресії разом із зоною впливу формують депресивну лійку. Кількість депресивних лійок, їх параметри визначають депресивний стан досліджуваної території в цілому. Якщо депресивна лійка охоплює територію цілого АР, то такий

АР називається депресивним. У дисертації на основі порівняння районних показників із середньообласними за критеріями – збитки, кількість збиткових об'єктів, перевага видатків у бюджеті району над доходами, рівень безробіття, розвиненість каркасу території тощо, визначені депресивні АР. Виявлені депресанти, депресивні лійки в АР, дані їх характеристики, здійснена типологія депресивних АР.

Зокрема окреслені такі типи депресивних АР в Україні:

1. АР, територія яких постраждала внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Головні депресанти – місця концентрації забруднюючих речовин, які випали в результаті аварії. Зони їх впливу дуже часто накладаються одна на одну, простягаючись за межі АР. В результаті, в межах цих АР сформувалась екологічна ситуація, яка характеризується як кризова. Території цих АР виступають величезними депресивними лійками, які в свою чергу є депресантами по відношенню до оточуючих територій. На території цих АР недоцільно активізувати економічну діяльність, бо її результати (продукція, послуги) будуть шкідливими для населення. Фінансові ресурси слід витратити за розробленою програмою на відселення людей, нейтралізацію забруднень, відновлення природного середовища, відтворення здоров'я людей, для чого необхідне завезення екологічно чистих продуктів на території цих і суміжних АР та інші заходи.

2. АР, що сильно забруднені в екологічному відношенні, але головні і дуже потужні депресанти розташовані на суміжних територіях, зони впливу яких простягаються на досліджувані АР, викликаючи дуже часто формування так званих вторинних депресивних лійок на їх території. Вкладати фінансові ресурси у розвиток господарства таких АР недоцільно у період найближчої перспективи: необхідно сприяти ліквідації, або принаймні зменшенню впливу головних депресантів, а також обмеженню доступу шкідливих речовин на їх територію. У якості прикладів АР цього типу можна назвати приміські АР міст-мільйонерів та міст з чисельністю населення від 500 до 1000 тис. осіб, а також багатьох інших великих міст, АР, через які протікають нижні течії рік Дніпро, Дністер, Південний Буг, причорноморські та приазовські АР.

3. Прикордонні АР з депресивними лійками двох типів - пригніченими у економічному відношенні територіями у зв'язку з тривалим перебуванням у безпосередній близькості із “залізною завісою” під час панування тоталітарного режиму і деградованими територіями із складною екологічною ситуацією в результаті експлуатації гірничодобувними підприємствами (хімічними, вугільними тощо). Приклади цих АР: Яворівський, Сокальський Львівської області та інші. Такі АР повинні виводитись із депресивного стану в першу чергу. Адже від особливостей їх подальшого розвитку значною мірою залежатимуть міждержавні відносини, в даному випадку України з Польщею.

4. Депресивні АР у гірській місцевості. Депресивні лійки формуються гірським рельєфом, важкодоступністю до цих територій, слабкою інфраструктурою. Активізація соціально-

економічного розвитку депресивних АР цього типу можлива у дуже короткі строки. Для цього основний фактор - рельєф, слід перетворити у головний позитивний фактор шляхом створення потужної інфраструктури, насамперед транспортної, а також соціальної. Це активізувало б розвиток туризму, зокрема гірськолижного, що в найближчий час після інвестування дало би змогу отримувати прибутки. Прикладами цих АР є практично всі гірські райони Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької та Закарпатської областей.

5. Депресивні АР, територія яких перетворюється у депресивну лійку через надзвичайно слабкий розвиток транспортної мережі, через слабкість розвитку інших елементів опорного каркасу території. Рекомендується в період найближчої перспективи посилення найслабших елементів.

Розподіл депресивних районів в розрізі областей наводиться в таблиці 1.

Таблиця 1

Депресивні адміністративні райони (одиниць)

Області	Всього АР	1	2	3	4	5	Всього депресивних АР
Вінницька	27	8	-	1	-	3	12
Волинська	16	-	2	6	-	-	8
Дніпропетровська	22	-	-	-	-	10	10
Донецька	18	-	3	4	-	5	12
Житомирська	23	8	3	-	-	-	11
Закарпатська	13	-	1	3	8	-	12
Запорізька	20	-	-	-	-	7	7
Ів.-Франківська	14	-	1	-	6	5	12
Київська	25	17	2	-	-	-	19
Кіровоградська	21	-	2	-	-	6	8
Кримська АР	14	-	1	-	-	3	4
Луганська	18	-	-	8	-	6	14
Львівська	20	-	2	4	3	3	12
Миколаївська	19	-	-	-	-	12	12
Одеська	26	-	-	8	-	9	17
Полтавська	25	-	1	-	-	4	5
Рівненська	16	7	1	-	-	-	8

Сумська	18	-	1	8	-	-	9
Тернопільська	17	-	-	-	-	4	4
Харківська	27	-	-	4	-	9	13
Херсонська	18	-	-	-	-	16	16
Хмельницька	20	-	2	-	-	2	4
Черкаська	20	7	1	-	-	4	12
Чернівецька	11	-	1	2	4	2	9
Чернігівська	22	7	1	1	-	2	11
Україна	490	54	25	49	21	112	261

Примітки:

1. АР, що постраждали в результаті аварії на ЧАЕС – 54 АР;
2. приміські АР міст мільйонерів і великих міст – 25 АР;
3. прикордонні АР, “периферійні” у зв’язку із “залізною завісою”, і прикордонні, екологічно знищені в результаті масового вивозу сировини, – 49 АР;
4. депресивні АР у гірській місцевості – 21 АР;
5. депресивні АР в зонах сильно забруднених водних об’єктів – прирічкові, приозерні, приморські тощо – 112 АР.

Отже, в наш час в Україні нараховується 53 % депресивних АР від загальної кількості АР. Але, якщо врахувати депопуляційні АР, а також АР, які є депресивними з інших причин, то загальна кількість всіх депресивних АР є набагато більшою (за попередніми приблизними розрахунками вона досягає близько 75 % від усіх АР України).

Розв’язання проблем розвитку депресивних АР є неможливим без активної роботи органів управління різного ієрархічного рівня, заснованої на застосуванні вибіркового підходу до стратегії їх розвитку в сучасних умовах. У цьому зв’язку викликають інтерес дослідження форми територіальної організації життєдіяльності населення в межах адміністративної одиниці. В дисертації запропоновані розроблені автором положення і принципи розробки моделей форм територіальної організації життєдіяльності населення АР.

В роботі здійснений аналіз сучасних територіально-структурних процесів АР і груп АР, який дозволив виявити їх зміну під впливом розвитку господарства в ринкових умовах. Якщо в період командно-адміністративної системи переважали такі територіально-структурні процеси як

концентрування, стягування, агломерування, поляризація, то в даний час їм на зміну прийшли зворотні процеси (деконцентрування, дифузія, дегломерування, вирівнювання). Зміна процесу концентрування процесом деконцентрування простежується у найбільших містах України (спостерігається відток населення). В сільській місцевості відображенням цього процесу стало виникнення і поширення фермерства та інших форм господарювання на землі. В той же час сучасні процеси концентрування, стягування, поляризації мають нове, характерне для теперішніх умов генетичне походження. Так, процеси концентрування активізувалися в прикордонних АР, де в місцях транскордонних переходів спостерігається активізація різних видів економічної діяльності, підвищення щільності населення тощо. Залежно від наявності одного чи кількох вогнищ чи джерел територіально-структурні процеси в АР можуть набирати характер моноцентричності або поліцентричності. Більш глибокий аналіз дозволив виявити, що їх походження, інтенсивність та тривалість у великій мірі залежить від типу системи розселення за опорним каркасом АР: чим розвиненіший і стійкіший опорний каркас, тим багатоманітніші територіально-структурні процеси, тим сильніший їх вплив на економічну діяльність, на господарський механізм.

В період реформування національної економіки в АР виникла низка просторових диспропорцій, які сформувалися внаслідок зниження продуктивності праці, зниження життєвого рівня населення, погіршення стану навколишнього середовища. Порушення пропорційності завершується зміною внутрішньої геопросторової структури АР, її перебудовою, формуванням нової регіональної територіальної структури. Лише виважене, економічно доцільне управління територіально-структурними процесами може сприяти оптимізації територіальної структури, без чого неможливо створити нормальні умови життєдіяльності населення не тільки в межах конкретного АР, але і у державі в цілому.

Розділ 5. Управління соціально-економічним розвитком адміністративного району в умовах ринкових перетворень. У дисертації обгрунтована необхідність та розроблені концептуальні засади трансформації організаційно-функціонального механізму управління розвитком АР. На основі оцінки впливу таких детермінуючих трансформацію основних елементів системи управління факторів, як: інституціональні перетворення, зокрема зміна форм власності; трансформація територіальної структури господарства; поява нових проблем, які вимагають нетрадиційних управлінських впливів; адміністративна реформа в Україні; завдання реалізації державної регіональної політики; поява і розвиток неурядових структур управління; хід реформи місцевого самоврядування - визначені нові типи взаємовідносин органів державного управління, їх координуюча роль і діяльність, в основу якої рекомендується покласти Концепцію розвитку АР і стратегію (стратегії) управління. Концепція розвитку АР розглядається автором як система принципів, пріоритетних напрямів, шляхів розвитку господарства і соціальної сфери, складова

концепції розвитку області. Для її реалізації адміністрація АР повинна, на основі моніторингу процесів трансформації економіки, їх соціальних наслідків: виявити проблемні ситуації, розробити стратегію (стратегії) управління з наголосом на власні фінансові, науково-технічні та інші ресурси; виявити цілі і завдання - основу програмно-цільового управління; знайти форми залучення багатьох учасників до реалізації Концепції, стратегій і програм, тобто розробити організаційний механізм управління розвитком; забезпечити його функціональні аспекти. У дисертації зазначено, що така логіка управлінського процесу дозволяє відійти від традиційного управління за витратами, яке здійснюється в рамках певних фінансових ресурсів і властиве сучасній діяльності органів державної влади по управлінню АР, синтезувати управління за цілями і управління за відхиленнями.

Вихідною позицією в забезпеченні управління АР повинна стати вимога відповідності форм організації управління сутнісному змісту Концепції регіонального розвитку. Такий підхід дозволив автору окреслити поле діяльності і групи завдань районної державної адміністрації з проведення реформ і соціально-економічного розвитку АР в сучасних умовах: консолідація і розвиток підприємницького сектору; секторна і регіональна адаптація структури господарства; мобілізація зовнішніх джерел зростання - орієнтація управління на національну і міжнародну конкуренцію; соціальне пом'якшення структурних перетворень.

Основними елементами моделі реорганізації управління в АР мають стати: перехід від прямого впливу на підприємницький сектор до формування ринкових умов для економічних дій приватних підприємств при збереженні прямого впливу на освіту, охорону здоров'я, частину інфраструктури тощо; визначення "продуктів" сучасної управлінської діяльності і представлення їх у якості цілей і дій; розподіл функцій між адміністрацією, органами міністерств і інших органів виконавчої влади на території, інститутами ринкової інфраструктури та недержавними громадськими організаціями в забезпеченні ринкового регулювання на території АР; розробка інструментів впливу на економіку АР. Провідною функцією організаційних структур управління АР в умовах динамічного розвитку його галузевої, інституціональної та організаційної структури є розробка стратегії (стратегій) розвитку і механізмів управління. Фактично мова йде про впровадження стратегічного управління АР, при якому в один ланцюг вибудовується: вибір стратегії - організація управління - вибір моделі господарського механізму, який би забезпечив реалізацію стратегії.

У дисертації визначені основні принципи формування стратегії розвитку АР (оцінка результатів розвитку АР в ретроспективі, визначення орієнтирів і мети, побудова міжрайонних та внутрішньорайонних зв'язків повсякденного функціонування системи "АР"), а також основні групи стратегій, придатних для умов перехідного періоду, а саме: максималістські глобальні стратегії - стратегії, які орієнтовані на максимально можливе використання всіх наявних резервів

адміністративного району (власних і залучених) і спрямовані на зростання міжрайонної і регіональної ролі даного району у державі; максималістські диверсифіковані стратегії - коли виділяється одна із стратегічних груп і реалізується в якнайповнішій мірі з метою покращання ситуації не тільки в даному районі, але і в сусідніх; унікальні стратегії - ті, які розробляються для вирішення цілком нового спеціально поставленого суспільством чи органами управління для даного АР завдання; проміжні стратегії - стратегії, які базуються на реконструктивних заходах косметичного характеру; мінімалістські локальні стратегії - стратегії, які орієнтуються лише на місцеві ресурси і резерви і спрямовані на виживання АР як системи (політичної, економічної, соціальної тощо).

У дисертації вказується на переваги стратегій першого типу, які для перехідного періоду є, по суті, стратегіями сталого розвитку, що не виключає нерівномірності територіального розвитку в перспективі. Проаналізовані особливості соціально-економічного розвитку АР з врахуванням їх виду і виду стратегій та здійснена систематизація мети (цілей) стратегій за цими ознаками (табл.2).

Таблиця 2

Мета стратегії соціально-економічного розвитку АР в умовах перехідного періоду

Вид стратегії	Мета соціально-економічного розвитку видів АР		
	Депресивні	Збиткові	Прибуткові
Максималістська глобальна	Створення поліфункціонального полюсу соціально-економічного росту - перетворення району у прибутковий	Інтенсифікація розвитку всіх галузей - перетворення району у прибутковий	Збереження темпів приросту всіх галузей – збереження надприбутковості
Максималістська диверсифікована	Створення монофункціонального полюсу соціально-економічного росту – перетворення району у прибутковий	Інтенсифікація розвитку окремих галузей - перетворення району у прибутковий	Збереження темпів приросту окремих галузей - надприбутковості

Унікальна	Створення унікального полюсу соціально-економічного росту — формування прибутковості	Розвиток однієї галузі чи одного територіального елемента — формування прибутковості	Акцент на розвиток конкретного територіального елемента - отримання високих прибутків
Проміжна	Реконструктивні заходи косметичного характеру зниження рівня депресивності	Реконструктивні заходи, спрямовані на зменшення надприбутковості	Реконструктивні заходи, спрямовані на збереження прибутковості
Мінімалістська	Використання місцевих ресурсів з метою "виживання" району	Використання можливих внутрішніх резервів з метою попередження зростання збитковості	Використання можливих внутрішніх резервів з метою попередження зниження прибутковості

Реалізація стратегії будь-якого типу значною мірою визначається господарським механізмом, обраним для цієї цілі. Господарський механізм реалізації стратегії розвитку АР на думку автора, є сукупністю елементів організаційної та функціональної структури управління, форм управлінських відносин, методів, інструментів, засобів, задіяних на певний період для реалізації певної конкретної стратегії. Перехід до іншої стратегії передбачає зміну складу цих елементів, зміну методів, інструментів і засобів, що вказує на тимчасовий характер такого механізму. У дисертації визначені найбільш прийнятні для кожного типу стратегії види управління (табл.3) та розроблена модель господарського механізму АР (депресивного, збиткового, прибуткового) для реалізації максималістської глобальної стратегії його соціально-економічного розвитку в умовах перехідного періоду.

Таблиця 3

Реалізація стратегії соціально-економічного розвитку: види управління в умовах перехідного періоду

Види стратегій	Види управління	Зміст управління
Максималістська глобальна	Програмно-цільове	Здійснення управління, управлінських впливів таким чином, щоб орієнтувати діяльність об'єкту, яким управляють (АР), на досягнення поставлених цілей і завдань
Максималістська диверсифікована	Програмне цільове	Здійснення управління, управлінських впливів таким чином, щоб орієнтувати діяльність об'єкту, яким управляють (АР), на досягнення поставлених цілей і завдань
Унікальна	Управління ризиком	Спрямування діяльності економічних об'єктів АР на зменшення можливих витрат, обумовлених ризиком на основі дослідження диверсифікації ризику, вивчення ринку, страхування ризику тощо
Проміжна	Управління за відхиленнями	Вплив системою заходів на зафіксовані відхилення від програми з метою ліквідації відхилень
Мінімалістська	Управління за витратами	Управлінська діяльність в рамках контролю за можливими витратами і забезпечення їх економії

Дано критичну оцінку сучасній практиці програмно-цільового управління в АР, обґрунтовано його значимість для реалізації максималістської глобальної і максималістської диверсифікованої стратегії, запропоновано шляхи удосконалення: застосування матричної координації робіт, врахування “сильних і слабких” сторін території, удосконалення механізму фінансово-бюджетного забезпечення.

В контексті виявлених в процесі дисертаційного дослідження основних “продуктів управлінської діяльності” на рівні АР запропоновані організаційно-функціональні механізми управління за такими проблемами, як: інвестиційна діяльність, використання людських ресурсів, розвиток сільської місцевості, розвиток соціально-культурного комплексу.

У дисертації обґрунтовано значимість та зміст управління інвестиційними процесами в АР, запропоновано інструментарій визначення інвестиційної привабливості АР для розміщення фермерських господарств, визначення їх окупності на основі методу математично-статистичного аналізу, виходячи з виробництва ними таких видів продукції як зернові, цукрові буряки, картопля, овочі. Розрахунок зроблений на матеріалах Львівської області, АР якої характеризуються яскраво вираженою різноманітністю. На основі аналізу даних по виробництву і урожайності названих вище культур в селянських (фермерських) господарствах АР у 1997 р. поетапно розраховані:

стандартне відхилення вибірки $(S = \sqrt{m_2})$, середньовибіркові відхилення $(x_i - \bar{x})$,
середньоквадратичні відхилення $((x_i - \bar{x})^2)$, значення дисперсії $(m_2 = \frac{1}{n} \sum_i (x_i - \bar{x})^2)$,

стандартні коефіцієнти $(K_j = \frac{x_j}{S} \text{ } i=1..20, j=1..9)$, що дозволило визначити показники

інвестиційної привабливості цих АР по виробництву вказаних видів культур та інтегральний показник інвестиційної привабливості АР для розвитку фермерських господарств (сумарні коефіцієнти приводяться в табл. 4).

Таблиця 4

Сумарні значення коефіцієнтів по чотирьох видах сільськогосподарської продукції (зернових, картоплі, цукрових буряках і овочах) в розрізі АР Львівської області

N/ N n/n	Назви адміністративних районів	Сумарне значення коефіцієнтів
1	Сокальський	43,70
2	Пустомитівський	33,93
3	Буський	22,25
4	Жовківський	22,18
5	Мостиський	21,09
6	Жидачівський	19,83
7	Городоцький	19,13
8	Кам'янсько-Бузький	18,38
9	Миколаївський	17,87
10	Радехівський	17,20
11	Старосамбірський	17,09
12	Стрийський	16,07
13	Золочівський	16,04
14	Яворівський	15,40
15	Самбірський	15,14
16	Бродівський	14,73
17	Дрогобицький	10,07
18	Перемишлянський	9,73
19	Турківський	5,03
20	Сколівський	0,69

На основі ранжування даних визначено наступні типи АР Львівської області за інвестиційною привабливістю з точки зору розвитку фермерських господарств:

- 1). АР з високою інвестиційною привабливістю (сумарне значення коефіцієнтів – понад 20,0): Сокальський, Пустомитівський, Буський, Жовківський і Мостиський;
- 2). АР з середньою інвестиційною привабливістю (сумарне значення коефіцієнтів від 10,0 до 20,0): Жидачівський, Городоцький, Кам'янсько-Бузький, Миколаївський, Радехівський, Старосамбірський, Стрийський, Золочівський, Яворівський, Самбірський, Бродівський, Дрогобицький;
- 3). АР з низькою інвестиційною привабливістю (сумарне значення коефіцієнтів – менше 10,0): Перемишлянський, Турківський, Сколівський.

Автором запропонована модель управління інвестиційними процесами в АР (підвищення інвестиційної привабливості території – система організаційної підтримки інвестиційних проектів – інвестиційно-консалтингова діяльність – здійснення інвестицій).

Аналіз міграції і зайнятості населення та оцінка діючої практики управління людськими ресурсами в АР дозволили окреслити проблеми, які залишаються поза увагою організаційних структур управління: внутрішні й міждержавні міграції населення, неповна зайнятість, вторинна зайнятість, тимчасова зайнятість, сільська зайнятість тощо. Обґрунтована необхідність реалізації концепції повної зайнятості населення та шляхи її реалізації у системі управління в АР. Визначені завдання, які необхідно вирішити для оптимізації управління зайнятстю на рівні АР (уточнення межі міських населених пунктів: упорядкування адресного господарства міст, селищ міського типу, великих сіл та карт районів; уточнення та складання нових схематичних планів міських населених пунктів, великих сіл та карт районів; проведення перепису населення; запровадження моніторингу сільського ринку праці, аналізу міграції, формування відповідних територіально-розгалужених інформаційних систем).

В дисертації окреслені сучасні аспекти управління сільською місцевістю, розроблені пропозиції в контексті: розподілу функцій центральної і місцевої влади в моделі управління сільським регіоном, розвитку місцевого самоврядування, побудови ефективних форм управління аграрним сектором, оптимізації використання земельних ресурсів; вдосконалення планування і забудови сільських населених пунктів; поширення та адаптації локального практичного досвіду, трансформації колективних форм господарювання в нові більш ініціативні та підприємницькі види діяльності, розвитку горизонтальної та вертикальної кооперації в системі АПК.

Загострення соціальної напруженості в результаті кризових явищ, вимагає вироблення ефективних функціональних механізмів управління соціально-культурним комплексом. У дисертації зазначено, що окрім об'єктивних причин, викликаних руйнацією його системи в АР за час економічної кризи, є й суб'єктивні, пов'язані з інституційною слабкістю механізму його функціонування. Це стосується недоліків організаційного забезпечення розвитку соціально-культурного комплексу, слабкості матеріальної та фінансової бази місцевого самоврядування. Запропоновано: в напрямку удосконалення організації надання соціально-культурних послуг – здійснити дії, направлені на розмежування повноважень у їх наданні між органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування на основі встановлення переліку державних і громадських послуг з відповідним закріпленням їх за цими структурами влади при одночасній оптимізації організаційних структур виконавчої і представницької влади, на інтеграцію територіальних громад, на формування інститутів спільної співпраці органів влади з громадськими організаціями і продуцентами послуг; в напрямку зміцнення матеріальної бази – формування міцного інституту комунальної власності, його законодавче закріплення, визначення статусу спільної власності громад, сприяння розвитку ринку небюджетних соціально-культурних послуг; в напрямку фінансового зміцнення – посилення спроможності місцевих бюджетів, удосконалення фінансового вирівнювання на базі запропонованих у дисертації критеріїв,

використання системи бюджетних трансфертів, більш широке використання муніципальної позики, формування інститутів спільного фінансування проектів, удосконалення управління видатками місцевих бюджетів через застосування програмно-цільових підходів, поступове впровадження нормативного фінансування.

Запропоновано систему специфічних управлінських функцій, орієнтованих на трансформацію підкомплексу освіти, охорони здоров'я, фізкультури і спорту, культури і мистецтва.

ВИСНОВКИ

Виконана дисертаційна робота являє собою модель дослідження господарського механізму АР, яка дозволяє здійснити пошук ефективних соціально-економічних механізмів управління АР в системі регіонального розвитку.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що нова економічна ситуація, яка сформувалась в Україні на етапі переходу до ринкових відносин, сучасні тенденції в демократизації суспільного розвитку внесли суттєві зміни в розвиток АР і соціально-економічні механізми його функціонування як складної, відносно автономної соціально-економічної системи і як елементу (частини) соціально-економічної системи регіону, держави.

В роботі запропонований новий напрям наукового дослідження АР, як об'єкта регіональної економіки, який передбачає застосування міждисциплінарного підходу в процесі дослідження еволюції його функціонування при постійному врахуванні двох ракурсів: функціонування АР як територіально-структурної та функціональної одиниці національного комплексу.

Динамізм та ієрархічність системи "адміністративний район" передбачає двояке регулювання її розвитку: як структурного елемента і як самостійного територіального утворення. Цей факт, а також актуалізація проблеми адміністративної реформи в Україні, формування та реалізації Концепції державної регіональної політики обумовлює перегляд місця і ролі адміністративного району в сучасному адміністративно-територіальному устрої держави. В роботі запропоновані підходи щодо удосконалення адміністративно-територіального устрою України і заходи з їх реалізації.

Комплексна оцінка структур АР як самостійної системи показала, що суттєвими факторами його розвитку є розташування в просторі та інтегральний потенціал території, вплив на який мають компонентно-функціональна і територіальна будови АР. Останні є відображенням територіально-структурних процесів, які відбуваються на рівні АР і на вищих ієрархічних рівнях вимагають цілеспрямованого впливу на оптимізацію територіальної структури АР, а також розробки диверсифікованої для різних структур та станів АР стратегії.

На основі оцінювання рівнів економічного і соціального розвитку, здійсненого за авторською методикою, виявлено депресивні АР, інформація про які може бути використана для здійснення їх державної підтримки. Обгрунтовані підходи щодо створення та інтенсифікації функціонування полюсів (ареалів, зон) росту на території АР, відновлення їх потенціалу. Визначені стратегічні напрямки активізації розвитку (пряма державна підтримка економічно слабких АР, що постраждали від структурних деформацій і екологічних катастроф, стимулювання і підтримка підприємництва, підвищення інвестиційної привабливості, проведення реконструктивних заходів, спрямованих на “оживлення” міст тощо).

Встановлено, що в основі динамічності системи “АР” в сучасних умовах лежать зміни в економічному потенціалі, обумовлені, в першу чергу, інституціональними перетвореннями, пов’язаними з трансформацією форм власності, розвитком підприємництва. З огляду на це, обгрунтована необхідність адаптації системи управління АР до характеру і особливостей об’єкта управління.

В процесі удосконалення управління АР має реалізуватись регіональна політика держави в широкому розумінні цього слова, що передбачає: уточнення на перших порах меж АР, а з часом реформу адміністративно-територіального устрою; проведення реформи місцевого самоврядування і територіальної організації влади, адміністративної, бюджетної реформи, реформи міжбюджетних відносин, податкової реформи; здійснення заходів на забезпечення стандартів і якості життя, а також стандартів послуг, що надаються органами державної влади та органами місцевого самоврядування; децентралізацію, тобто розмежування повноважень щодо надання державних і громадських послуг між центральними і місцевими органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування. В цьому контексті пропонується запровадити в практику управління (як основу підготовки управлінських рішень) використання відпрацьованих у дисертації наступних розробок:

- методика регіонального і локаційного аналізу АР, яка дозволяє здійснити інтегральну і факторну оцінку його потенціалу;
- методика бальної оцінки рівня соціально-економічного розвитку районних господарських комплексів;
- методика оцінки рівня розвитку інфраструктурного потенціалу;
- методика аналізу галузевої (компонентної) структури з врахуванням типізації районів за особливостями поєднання природних і соціально-економічних ресурсів;
- методика аналізу територіальної структури АР для вирішення проблем просторового і галузевого розвитку приміських АР;
- методика порогового аналізу для визначення демографічної ємності АР, типізації їх за цією ознакою, вирішення проблем управління міграційними процесами;

- методика аналізу і проектування типології АР за будовою опорного каркасу і використання її в процесі розробки районних планіровок та в умовах управління просторовою координацією соціально-економічних потенціалів;

- методика визначення депресивних АР для вироблення політики державної підтримки депресивних АР;

- принципи і положення розробки моделей форм територіальної організації життєдіяльності населення АР.

Крім того, пропонується здійснити трансформацію організаційно-функціональної структури управління АР на основі відпрацьованих в дисертації концептуальних засад, для чого передбачити:

- стосовно упорядкування системи суб'єктів управління – збереження райдержадміністрацій як основних суб'єктів державного управління з закріпленням за ними розпорядчих і контрольно-наглядових функцій органів виконавчої влади, що посилить управлінську вертикаль; посилення ролі і відповідальності органів місцевого самоврядування і їх виконавчих структур у виконанні місцевих господарських і соціальних функцій з відповідним зміцненням їх матеріальної і фінансової бази;

- стосовно відносин владних структур – законодавче впорядкування повноважень органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій, в першу чергу делегованих, забезпечення законодавчих гарантій місцевого самоврядування, державної підтримки низових органів територіального управління в АР, державної координації розвитку місцевого самоврядування;

- стосовно відносин владних структур з підприємницьким сектором – оптимізацію регулятивного впливу на комплексний розвиток виробничих структур і забезпечення задоволення соціальних потреб на території АР, концентрацію діяльності місцевих державних адміністрацій на підтримці підприємництва, стимулюванні інвестиційної та інноваційної активності, супроводі реформ (приватизації, реструктуризації), стимулюванні створення робочих місць, мобілізації зовнішніх джерел зростання;

- стосовно логіки управлінського процесу - розробку концепції розвитку АР і стратегії управління на основі принципів формування стратегій, їх типів, змісту управління, відпрацьованих в дисертації.

Необхідно удосконалити функціональні механізми управління стосовно головних проблем розвитку АР, для чого рекомендується впровадити:

- в управлінні інвестиційним процесом – організаційний механізм координації інвестиційної діяльності шляхом інститулізації даної функції в системі структур виконавчої влади в адміністративному районі, застосування методики визначення інвестиційної привабливості;

· в управлінні людськими ресурсами – регулювання внутрірегіональної, міжрегіональної та міждержавної міграції, систему моніторингу за цими процесами, законодавче закріплення функцій за органами низового територіального самоврядування та місцевої виконавчої влади в питаннях проведення державної політики зайнятості в сільській місцевості, створення відповідних інформаційних систем відслідковування руху на сільському ринку праці;

· в управлінні сільською місцевістю – практику горизонтальної та вертикальної інтеграції, створення вертикальних та горизонтальних агроструктур, систему підтримки фермерських господарств, систему заходів з формування ринку землі та підвищення ефективності її використання, адаптованих до приватної організації сільськогосподарського виробництва систем матеріально-технічного забезпечення, планування і забудови сільських населених пунктів;

· в управлінні соціально-культурним комплексом – забезпечення матеріальної основи розвитку комплексу через законодавче закріплення інституту комунальної власності, статусу спільної власності; зміцнення фінансової бази місцевих бюджетів, ефективне управління видатками бюджетів, використання інституту спільного фінансування, залучення альтернативних джерел фінансування на базі кооперування з прибутковими видами діяльності.

Впровадження в практику господарювання і управління окремих АР основних положень дисертації та рекомендованих методик підтвердило достовірність отриманих в процесі дослідження результатів.

Основні роботи, опубліковані за результатами досліджень

Монографії:

1. Коломийчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району: теорія, методологія, практика. - Тернопіль: Тернопільська академія народного господарства 1998, - 317 с.

Брошури:

2. Коломийчук В.С., Дерев'яний Я.М. Підходи до визначення рівня і розробки принципів прогнозування соціально-економічного розвитку територіально-виробничого комплексу (ТВК) приміського адміністративного району (на прикладі ТВК Тернопільського району Тернопільської області). Львів: ІРД НАН України, 1996.-78 с. Особистий внесок автора - методика бальної оцінки рівня соціально-економічного розвитку районних господарських комплексів.

3. Коломийчук В.С. Удосконалення компонентно-функціональної структури національного комплексу України.- Тернопіль: в-во "Збруч" 1998.- 22 с.

4. Орлатий М.К., Булавка О.Г., Купалова Г.І., Коломийчук В.С. Реорганізація об'єктів соціальної сфери села (Методичні засади). - К.:ІАЕ УААН, 1998. - 35 с. Особистий внесок автора - методика оцінки рівня розвитку інфраструктурного потенціалу.

5. Коломийчук В.С., Фрис Р.Д. Сучасні аспекти управління сільською місцевістю.- Тернопіль: Укрмедкнига, 2000.- 20 с. Особистий внесок автора – висвітлення особистого практичного досвіду управління сільською місцевістю.

6. Булавка О.Г., Орлатий М.К.,Купалова Г.Л.,Коломийчук В.С., Стельмащук А.М. Організація системи управління соціальним розвитком сільських територій. – К.:УАЕ УААН,1998.-63 с. Особистий внесок автора – розробка підходів до оцінки соціальної інфраструктури сільських територій.

7. Програма “Тернопільщина – 2010” / під редакцією Коломийчука В.С., Фліссака А.А. – Тернопіль, 1999. – 127 с. Особистий внесок автора – Редагування розділів 1-3, 6-9 та участь у їх підготовці.

Статті у наукових виданнях:

8. Коломийчук В., Дерев'яний Я., Німко В. Виробничо-ресурсний потенціал Західного регіону України і шляхи підвищення його використання //Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць) Вип. І. – Львів: ІРД НАН України. - 1996.-С.20-26. Особистий внесок автора – підходи до оцінки виробничо-ресурсного потенціалу.

9. Шевчук Л., Шевчук А., Коломийчук В. Проблеми розвитку міст в період реформування української економіки // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць) Вип. II.- Львів: ІРД НАН України. - 1997.- С. 417 - 428. Особистий внесок автора – оцінка сучасних проблем територіального розвитку міст.

10. Коломийчук В.С. Проблеми реформування агропромислового комплексу (на прикладі Тернопільського району Тернопільської області) // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць) Вип. II. - Львів: ІРД НАН України. - 1997. - С.417 – 428.

11. Бенько І.Д., Хорунжак Н.М., Коломийчук В.С. Сучасний бюджетний механізм та шляхи його удосконалення // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць) Вип. IV. - Львів: ІРД НАН України. - 1998. - С.318 - 322. Особистий внесок автора – аналіз особливостей формування бюджету території.

12. Коломийчук В.С. Галузева структура господарства України: особливості сучасного стану та проблеми удосконалення // Регіональна економіка. - 1998. - № 2 - С. 86 - 92.

13. Коломийчук В.С. Регіональні проблеми приватизації // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць) Вип. IV. - Львів: ІРД НАН України. 1998. - С.110-114.

14. Хомин О.Й., Коломийчук В.С. Багатофункціональний розвиток територій і структура робочих місць // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць) Вип. ІХ.-Львів, ІРД НАН України, 1998.- с.286-296. Особистий внесок автора – рекомендації по розвитку підприємницької діяльності в сільській місцевості.
15. Коломийчук В.С. Проблеми регіонального самоврядування в Україні // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: щорічник наукових праць. Вип. V - Львів: ІРД НАН України, 1999.
16. Романюк С.А., Коломийчук В.С., Дребот Н.П. Методичний підхід до визначення рейтингу інвестиційної привабливості території / Регіональна економіка. – 1999 - №3. - С.108 - 113. Особистий внесок автора – розробка методичного підходу до визначення інвестиційної привабливості території.
17. Вівчар Д., Коломийчук В. Про інтегральну оцінку економічного стану регіону // Соціально-економічні дослідження в перехідний період: Щорічник наукових праць. Випуск Х.- Львів: ІРД НАН України, 1999. - С.48-51. Особистий внесок автора – аналіз підходів до оцінки економічного стану регіону.
18. Коломийчук В.С. Сучасні соціальні процеси в Україні: актуальність дослідження, особливості трансформації / Регіональна економіка.- 2000 - №1. - С. 87 - 91.
19. Коломийчук В.С. Низові територіальні ланки, їх місце і роль у реформуванні економіки / Регіональна економіка. – 2000. - № 2. - С. 158-160.
20. Коломийчук В.С. Підвищення ролі територій в активізації зовнішньоекономічної діяльності // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць). Випуск XVII. - Львів, 2000. - С. 425-427.
21. Коломийчук В.С. Модель аграрної економіки України та стратегія її дальшого реформування // Науковий вісник Ужгородського державного університету. Серія 6. “Економіка”. - 2000. - №6. - С. 90 - 91.
22. Коломийчук В.С. Реформування земельних майнових відносин на селі // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць). Випуск XVIII. - Львів, 2000.
23. Коломийчук В.С., Фрис Р.Д. Сучасні аспекти управління сільською місцевістю // Соціально-економічні дослідження в перехідний період (Щорічник наукових праць). Випуск XIV. - Львів: ІРД НАН України, 2000. - С. 18-34. Особистий внесок автора – розкривається власний досвід практичного застосування соціально-економічних механізмів управління сільською місцевістю.
24. Коломийчук В.С. Соціально-економічний механізм управління інвестиційними процесами в системі управління адміністративним районом // Соціально-економічні дослідження в

перехідний період (Щорічник наукових праць). Випуск XVI. - Львів: ІРД НАН України, 2000. - С. 338-346.

25 Коломийчук В.С. Проблеми управління соціально-економічним розвитком адміністративного району // Проблеми економічної інтеграції України В Європейський Союз: регіональні і соціально-економічні аспекти: Матеріали третьої міжнародної наукової конференції 14-16 вересня 1998 р., Ялта-Форос. - Ялта-Форос: TACIS, 1998. - С.318-326.

Препринти:

26 Коломийчук В.С. Методологічні основи створення системи економічного та соціального програмування розвитку регіону.- Львів: Львівське відділення інституту економіки НАН України, 1994. - 18 с.

27 Коломийчук В.С., Антонюк Я.М., Андрійчук В.Г. Основні засади реформування внутрішньої торгівлі. - Львів, 1996. - 38 с. / Препр. наук. доп. / ІРД НАН України. Особистий внесок автора – аналіз стану внутрішньої торгівлі.

28 Коломийчук В.С., Дерев'яний Я.М. Підходи до визначення рівня розробки принципів прогнозування соціально-економічного розвитку територіально-виробничого комплексу (ТВК) приміського адміністративного району (на прикладі ТВК Тернопільського району Тернопільської області). - Львів, 1996. - 78 с. (Препр. наук. доп.) . – ІРД НАН України. Особистий внесок автора – розробка принципів прогнозування соціально-економічного розвитку територіально-виробничого комплексу / ТВК/ приміського адміністративного району.

29 Бойко Є.І., Горін М.П., Коломийчук В.С. Форми організації та методи регулювання структурної перебудови промисловості. - Львів: ІРД НАН України, 1997. - 61 с. (препринт НАН України, Інститут регіональних досліджень). Особистий внесок автора – аналіз наявних методів регулювання структурної перебудови промисловості і пропозиції.

30 Коломийчук В.С., Шульц С.Л. Теоретичні та методичні основи дослідження циклічності соціально-економічного розвитку територіальних господарських утворень. - Львів: ІРД НАН України, 1997.- 59 с. (препринт / НАН України, Інститут регіональних досліджень) Особистий внесок автора – аналіз особливостей функціонування територіальних господарських утворень.

31 Бойко Є.І., Войцехівський В.Б., Коломийчук В.С., Горин М.П. Організаційно-економічне та фінансове забезпечення структурних реформувань промисловості регіону. - Тернопіль: Укрмедкнига. 2000.- 34 с. – Препринт ІРД НАН України. Особистий внесок автора – дослідження впливу організаційно-економічних важелів управління на трансформацію структури промисловості.

32 Коломийчук В.С., Побурко Я.О., Матковський С. Методологічні основи управління процесами ресурсозбереження на регіональному рівні. – Львів: ІРД НАН України, 1994. - 48с. (препринт НАН України, Інститут регіональних досліджень). Особистий внесок автора – дослідження механізмів управління процесами ресурсозбереження на регіональному рівні.

Тези доповідей

33 Вихрущ В.П., Коломийчук В.С. Основні напрямки управлінського впливу на економічний процес на регіональному рівні // Соціально-економічні та екологічні проблеми розвитку адміністративних районів. Частина II. - Львів: ІРД НАН України, 1997. - С. 32 - 34. Особистий внесок автора – розробка соціально-економічних та організаційних методів управління економічними процесами.

34 Коломийчук В.С. Проблеми реформування агропромислового комплексу (на прикладі Тернопільського району Тернопільської області // Регіональна політика України: наукові основи, методи, механізми. Частина II. / - Львів: ІРД НАН України, 1998. - С.63-67.

35 Коломієць Т.В., Коломийчук В.С. Структурні особливості зайнятості в сферах і галузях АПК // Соціально-економічні і екологічні проблеми розвитку адміністративних районів. Частина III. - Львів. ІРД НАН України, 1997. - С. 69 - 72. Особистий внесок автора – дослідження особливостей структури зайнятості АПК.

36 Павлов В.І., Димарчук С.М., Коломийчук В.С. Місцеве самоврядування та проблеми регіональної бюджетної політики. // Соціально-економічні та екологічні проблеми розвитку адміністративних районів. Частина II.- Львів: ІРД НАН України, 1997.-С.117-121. Особистий внесок автора – дослідження проблем регіональної бюджетної політики.

Коломийчук В.С. Соціально-економічні механізми управління адміністративним районом в системі регіонального розвитку – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.10.01.-Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка.-Інститут регіональних досліджень НАН України, Львів, 2000.

Дисертація містить теоретичні та методологічні дослідження соціально-економічного розвитку адміністративного району в умовах перехідної економіки. Запропонована методика і здійснена оцінка територіального, природоресурсного, соціально-економічного потенціалу, галузевої (компонентної) і територіальної структури господарства адміністративного району, сформульовані концептуальні засади трансформації організаційно-функціонального механізму управління соціально-економічним розвитком адміністративного району, пропозиції з побудови системи стратегічного управління, модель господарського механізму адміністративного району (депресивного, збиткового, прибуткового) в процесі реалізації максималістської глобальної

стратегії соціально-економічного розвитку. Визначені шляхи удосконалення управління інвестиційним процесом, людськими ресурсами, сільською місцевістю, розвитком соціально-культурного комплексу.

Ключові слова: адміністративний район, галузева (компонентна) структура господарства, трансформація організаційно-функціонального механізму управління, соціально-економічні механізми управління, стратегії розвитку, депресивні райони, господарський механізм реалізації стратегії, регіональний розвиток.

V.S. Kolomyjchuk. Socio-economic Mechanisms of Management Administrative Region in System of Regional Development. - Manuscript.

This thesis is to get the scientific degree of a Doctor of Economic Sciences due to the qualification 08.10.01.- The Placement Forces and Regional Economics. Institute of Regional Research of National Academy of Science of Ukraine, Lviv, 2000.

The thesis contains theoretical and methodological research of socio-economic development of the administrative area in the condition of transition of the economy. Methods of activities are offered in the thesis and natural resources of the territory is given in the work. The field made of components and territorial structure of the national economy of the administrative area has been evaluated in the thesis. The author has formulated the conceptional basis of transformation of organizational and functional mechanism of the management of socio-economic development of the administrative area. The proposals concerning the building of the system of the strategic management, and the model of national economy's mechanism of the administrative area depressive and unprofitable and profitable) during the process of realization of overwhelming global strategy of socio-economic development have been given in the work. The author has determined the ways of the improvement management of the investment process and human resources, and villages of the administrative area, development of socio-cultural complex.

Key word: administrative area, socio-economic mechanisms of management, field made of components structure of the national economy, territorial structure of national economy, transformation of organizational and functional mechanism of the management, strategy of development, depressive areas, national economy's mechanism of the realization of the strategy, regional development.

Коломыйчук В.С. Социально-экономические механизмы управления административным районом в системе регионального развития. –Рукопись

Диссертация на соискание научной степени доктора экономических наук по специальности 08. 10. 01 – Размещение производительных сил и региональная экономика. Институт региональных исследований НАН Украины, Львов, 2000.

Диссертация содержит теоретические и методологические исследования развития административного района (АР) в условиях переходной экономики. Обобщены подходы ученых-

экономистов и экономгеографов к изучению хозяйственного механизма АР, в частности к исследованию социально-экономических механизмов управления АР в системе регионального развития. АР проанализирован как территориальная единица административно-территориального устройства, на основании чего разработаны предложения по корректированию границ отдельных АР Украины. Изложены особенности использования системного подхода к изучению социально-экономического развития АР, сущность которых состоит в рассмотрении его функционирования как системы в плоскости потоков информации, вещества и энергии.

В диссертационном исследовании классифицированы и охарактеризованы факторы формирования социально-экономического состояния АР, в том числе: территориальный, природоресурсный, социально-экономический, инфраструктурный потенциал. На основании этого базиса автором разработана и апробирована на материалах Тернопольской области методика бальной системы оценки уровня социально-экономического развития районных хозяйственных комплексов.

Предложена методика и осуществлена оценка отраслевой (компонентной) структуры хозяйства АР, отмечены особенности ее трансформации за период 1985-1998 гг., взаимодействие с аналогичными структурами различных иерархических уровней. Определены основные типы АР в зависимости от особенностей сочетания природных и социально-экономических ресурсов. В качестве инструментария определения масштабов перспективного развития АР предложен пороговый анализ.

Предложенная автором методика изучения территориальной организации хозяйства АР предполагает анализ размещения видов деятельности и особенностей расселения, оценку эволюции взаимоотношений районного центра АР с его территорией, областным и другими центрами, анализ пространственных форм социальных процессов, определение возможностей формирования и интенсификации функционирования полюсов экономического роста на территории депрессивных АР, установление форм территориальной организации жизнедеятельности населения в пределах АР. В результате изучения особенностей построения районных систем расселения предложена их типология за построением опорного каркаса. Разработаны названия типов, пополнившие понятийно-терминологический базис региональной экономики и смежных с ней наук. Обоснована необходимость уточнения правового статуса городов, выявлены причины нарушения обмена между городом и территорией, разработаны предложения по совершенствованию административно-территориального деления страны. На основании исследования стратификационных и территориальных социальных процессов в пределах АР установлено их влияние на трансформацию территориальных структур и территориальную организацию жизнедеятельности населения.

В результате изучения депрессивных районов предложен понятийно-терминологический аппарат, связанный с данной плоскостью исследований (депрессант, депрессивная лейка, точки депрессивного напряжения, генераторы депрессии и т.п.), разработана типология этих районов на основании данных о количестве депрессантов, величине депрессивных леек, предложены стратегические направления активизации депрессивных территорий. Изложены положения о разработке моделей форм территориальной жизнедеятельности населения АР.

На основании проведенного в работе анализа развития АР разработан блок предложений, касающихся управлением этого развития в условиях рыночных преобразований. В частности, сформулированы концептуальные положения в области трансформации организационно-функционального механизма управления социально-экономическим развитием АР. Обоснована необходимость разработки Концепции развития АР и стратегий (стратегии) управления, предложена логика процесса управления его развитием, позволяющая интегрировать управление по целям и управление по издержкам. Определены поля деятельности и группы задач районной государственной администрации и других структур управления в современных условиях. Обоснованы методологические и методические подходы к стратегическому управлению АР, сформулированы принципы разработки стратегии, определены группы стратегий (максималистские глобальные, максималистские диверсифицированные, уникальные, промежуточные, минималистские локальные). Автором предложена модель максималистской глобальной стратегии социально-экономического развития АР и хозяйственный механизм ее реализации.

Отработаны методологические, методические и практические подходы по совершенствованию управления по таким основным проблемам как инвестиционная деятельность, использование человеческих ресурсов, развитие сельской местности, развитие социально-культурного комплекса.

Ключевые слова: административный район, социально-экономические механизмы управления, отраслевая (компонентная) структура хозяйства, территориальная структура хозяйства, социально-экономические механизмы управления, трансформация организационно-функционального механизма управления, стратегии развития, депрессивные районы, хозяйственный механизм реализации стратегии, региональное развитие.

